

Tore Lindholt:

Et jubileum til tvilsom glede

Innledning på seminar arrangert av Gjeldsoffer-Alliansen 28. november 2011

Jeg er anmodet om å si noen ord i anledning Gjeldsoffer-Alliansens 20-års-jubileum. De fleste organisasjoner som kan vise til at de har eksistert i 20 år, vil gjerne føle grunn til å markere dette. Men det denne organisasjonens navn forteller om hva og hvem den står for, gir grunn til tvil om det er et jubileum man bør glede seg over. Det gir større grunn til ettertanke og refleksjoner om samfunnsutviklingen.

I de fleste av de år jeg kan se tilbake på, var det tre stikkord som dominerte i den samfunnsøkonomiske debatten. Det var stikkordene sysselsetting, vekst og fordeling. I dag er det et annet ord som dominerer, nemlig ordet gjeld, gjerne i sammenstillingen gjeldskrise. Gjeld og gjeldskrise har overtatt som tidens ord.

I vårt land begynte det på 80-tallet. Det begynte med at man slapp bankene fri til å gjøre som de selv ville. Løssleppet førte til en kredittvekst av stort omfang som igjen førte til en boligprisboble og en forgjeldet husholdningssektor. Da oljeprisen på midten av 80-tallet falt til mindre enn en tiendedel av hva den ligger på i dag, ble en kraftig innstrammingspolitikk iverksatt. Renten steg til tidligere uhørte nivåer, delvis på grunn av at Norge hadde koblet valutakursen til euroens forløper, ecuen. Da skattefradraget for renteutgifter i tillegg ble sterkt redusert, økte rentebelastningen for husholdningene sterkt. Konsekvensene av innstrammingspolitikken og renteøkningen ble nedgang i nasjonalproduktet for fastlands-Norge to år på rad, et priskrakk i boligmarkedet, en alvorlig bankkrise, en rekordhøy arbeidsløshet (over 6% på det høyeste) og mange gjeldsofre. Det ble ikke bedre før det europeiske valutasamarbeidet brøt sammen som følge av at det ikke klarte å stå imot angrep fra valutaspekulanter som Soros og andre.

Så når vi i dag ser på hvordan det står til i Hellas og andre euroland, bør det være med et visst gjenkjennelsens blick fordi vi har vært der selv, i gjeldskrisens rike. Og når vi i dag kan glede oss over at Norge er et økonomisk annerledesland, bør vi ikke uten videre trekke den slutning at våre politikere er av en annen og mer solid støpning enn politikere i kriselandene. Den store forskjellen mellom dem og oss er ikke politikere, men oljeinntektene og Oljefondet.

Den store likheten på den andre siden er at det er utviklingen innen finanssektoren (forsterket gjennom valutakoblingene) som både skapte elendigheten i Norge på 80-tallet og som førte til finanskrisen i USA i 2008 og gjeldskrisen som Europa sliter med i dag. Og dens konsekvenser for vanlige mennesker er at den istedenfor full sysselsetting har resultert i stor arbeidsløshet, istedenfor vekst har man fått stagnasjon og istedenfor en jevn og rettferdig fordeling har man fått stadig større fordelingsmessige skjevheter. Og istedenfor en politikk som sikrer arbeid og inntekt, føres en politikk som skaper enda mer arbeidsløshet, enda større fattigdom og sosialt kaos. Det er hva som er situasjonen i mange europeiske land.

Norge er, som nevnt, et økonomisk annerledesland, et lykkeland, iallfall når vi ser på makroøkonomien. Men det gjelder ikke i like stor grad hvis vi beveger oss fra makro til mikro, til der de enkelte individer befinner seg, men ikke de politikerne som styrer, de vil fortrinnsvis være der fjernsynskameraene er.

Men det er altså på mikroplanet de enkelte mennesker opererer, som arbeidstakere, forbrukere, og som bankkunder – som innskytere og låntakere. Med mindre de kan fremstå med en sentimentalitetspreget lidelseshistorie, med bilde, navn og tårer, er den jevne mann og kvinne som regel lite interessant for media. Det er først når mennesker er blitt ofre – av en eller annen type – at de er virkelig interessante for media, for da kan det spilles på følelser.

Men gjeld har i utgangspunktet lite med følelser å gjøre. Gjeld dreier seg egentlig om å bygge broer – mellom nåtid og fremtid. Gjeldsoptak dreier seg ikke om å permanent leve over ens økonomiske evne, men om å finansiere en investering, som kjøp av en bolig man selv skal ha glede av å bo i i mange år og som man skal betale for av fremtidige inntekter gjennom renter og avdrag.

Gjeld kan også ha som formål å finansiere et forbruk som midlertidig er høyere enn inntektene tillater. Det kan forsvares hvis inntektene blir så store i den nære fremtiden at lånet kan tilbakebetales. Over de senere år, dvs de 10-20 siste årene, er det heller ikke blitt uvanlig med gjeldsoptak for å finansiere investeringer i ulike typer av verdipapirer i håp om å få en avkastning, som er høyere enn lånekostnadene. Det vil være en mer risikofylt type av låneopptak og som vi har erfart over de siste 3-4 årene har mange fått oppleve at risiko i praksis kan være ensbetydende med store økonomiske tap.

Så over de senere år har vi fått ulike typer av gjeldsofre: For det første, de som har opptatt boliglån de ikke kan betale tilbake fordi lånekostnadene har økt sterkt og/eller fordi de er blitt

arbeidsledige eller av andre grunner har fått redusert sine inntekter. For det andre, de som har pådratt seg for stor forbruksgjeld, for eksempel gjennom uvettig bruk av kredittkort. For det tredje, de som har opptatt lån i håp om å tjene godt på finansielle investeringer og i stedet har tapt stort.

Det bør som hovedregel være slik at hver enkelt skal stå ansvarlig for sine egne handlinger, inkludert de økonomiske disposisjoner man foretar. Men man trenger ikke å blikke langt og lenge ut over Europa for å se at mennesker uforskyldt kan bli brakt i økonomisk elendighet av både politikeres og finansinstitusjoners kritikkverdige atferd, slik – som nevnt – det skjedde i vårt eget land for rundt 20 år siden.

Over de senere år har banker og andre finansinstitusjoner vært meget aggressive for å påføre enkeltmennesker gjeld – både kredittkortgjeld og vanlig lånegjeld – og de har vært flinke til å undersøke både risikoen og kostnadene ved gjeldsstiftelse. Politikerne har vært forholdsvis uinteressert i denne utviklingen. Det kan synes som om de har vært mer opptatt av produsentinteressene enn av forbrukerinteressene. En gang hadde vi et Familie- og forbrukerdepartement her i landet, og til og med et Prisdirektorat. I dag har vi stedet et Barne-, likestillings og inkluderingsdepartement som visstnok også skal ivareta forbrukerinteresser. Dette departement har funnet ut at det som nå trengs i samfunnet er trillegrupper for pappaer. Det tyder på at man har fått for mange departementer og for få vettuge politikere.

Istedenfor Prisdirektoratet har vi fått et konkurransetilsyn. Det synes å mene at forbrukernes interesser blir godt nok ivaretatt hvis man bare har et minimum av konkurrerende bedrifter. Og så har vi Finanstilsynet, selvsagt, men i forhold til å ivareta forbrukerinteressene har det nok gjort for lite og reagert for sent.

Det er et par problemstillinger som er særlig viktige i forhold til forbrukerinteressene i gjeldsmarkedene. Det ene problemet er det som går under betegnelsen asymmetrisk informasjon, dvs at selger har mye bedre informasjon enn kjøper av finanstjenester. Det andre problemet er at det generelt er meget kompetansekrevende å orientere seg i kredittmarkedet. Det er lett å bli lurt som forbruker, for å si det slik. Og det er mye å tjene for banker og andre finansinstitusjoner på å overtale privatkunder til å pådra seg gjeld og overlate sine sparemidler til forvaltning av banker etc. Så finansinstitusjonene er tjent med å selge det budskap at «gjeld hører til» for å omskrive Harald Heide Steens berømte råd til det norske folk. Men gjeld skal fortrinnsvis fungere som en bro til en bedre tilværelse (den skal kunne avhjelpe forbigående finansieringsbehov), den skal ikke være veien til avgrunnen.

Det er derfor behov for at politikere og tilsynsmyndigheter i større grad vier oppmerksomhet til den måte finansinstitusjonene driver sin gjeldsskapende virksomhet på og hvordan de prissetter sine tjenester, herunder også sin inkassovirksomhet. Jeg mener også det er behov for å se på hvordan man kan øke bankenes tapsrisiko hva gjelder deres salg av finansielle tjenester til vanlige forbrukere. Jeg har nemlig stor tro på incentiver – på belønning og straff. Vi har sett hvordan bankene har vært flinke til å utvikle og dimensjonere belønningssystemer for seg selv. Nå er det tid for også å se på hvordan man kan utvikle straffesystemer innenfor finansbransjen. Det er nok med asymmetrien vi har mellom selger og kjøper i kredittmarkedet, vi bør ikke derfor ha asymmetri mellom straff og belønning i finansinstitusjonene!

Vi bør ikke ha et bank- og finanssystem som produserer gjeldsofre i stort antall. Det en bør være seg meget bevisst er at det er i de såkalt gode tider man skaper gjeldsofre. Og tidene er nå så gode – ikke minst i boligmarkedet – at det er grunn til bekymring. Bekymringene blir ikke mindre fordi det knapt er noen arena hvor hukommelsen er så kort som finansarenaen, der pengene rår, og gjeldsofre forgår. Lærdommene fra gjeldskrisen for 20 år siden er i ferd med å gå i glemmeboken. En ny generasjon av unge, og ikke bare de unge, venter på å gjøre sine egne erfaringer, de vil ikke lære av andres. En ny generasjon av selgere av finanstjenester håper å tjene godt på de som har de dyrekjøpte erfaringer foran seg.

Vi bør dessuten være oss bevisst at vi i Norge har finanskrisen å takke for at vi i dag ikke har fått et stort antall nye gjeldsofre. Finanskrisen har gitt oss et lavt rentenivå på et tidspunkt da husholdningssektoren igjen har pådratt seg mye gjeld. Så aldri så galt at det ikke er godt for noen.

Det er vanlig å avslutte hilsener ved et jubileum med en gratulasjon og gode ønsker for fremtiden. Jeg føler nok heller for å si at jeg håper det ikke vil være behov for at Gjeldsoffer-Alliansen får et langt liv. Jeg frykter dessverre at mine forhåpninger ikke vil bli innfridd. Det er få tegn i tiden som gir grunnlag for slike forhåpninger. Men jeg håper at Gjeldsoffer-Alliansen vil fortsette å gjøre en god jobb så lenge det er behov for den.